

Ó-ÚJ ÉPÜLETEK JERUZSÁLEMBEN

Szegő György interjúja Kertész Gábor jeruzsálemi építésszel

Jeruzsálemet hagyományosan a Föld közép-pontjának tekintik. Földrajzi és kulturális értelemben valóban a Keletet és Nyugatot elválasztó vonalon fekszik. Négyezer éves történelme folyamán a város a keleti világ feletti uralomból átkerült a nyugati körbe, majd újra vissza. A mi korunkban Jeruzsálem összes eddigi kataklizmájánál nehezebb történelmet viselt el, s egyben a legnagyobb változáson ment keresztül. A bronzkortól a Krisztus előtti időkig a sémita népek kultúrkörébe tartozott. Az első változást Nagy Sándor hódítása jelentette. Ettől kezdve Jeruzsálem ezer éven át a Nyugathoz tartozott – a hellénisztikus, a római, majd a bizánci világhoz. Az újabb keleti hódítást 638-ban az iszlám hajtotta végre. A 12. századi rövid kereszties közjátéktól eltekintve Jeruzsálem a Kelet szférájában maradt még majd' 1300 éven át. 1917-ben az angolok Allenby tábornok vezetésével kiűzték a törököket. Bár az angol mandátum által kinevezett kormány névlegesen nyugati befolyást jelentett, a város kulturális és gazdasági élete egy provinciális közel-keleti városé maradt. 1948-ban, az Izrael állam megalakulását követő izraeli-arab háborúval, a várost kettészakították. A nyugati rész Izrael fővárosa lett, a keleti rész az Óvárossal a Jordán Királyság adminisztrációja alá került. A haldokló várost 1967 júniusában az izraeli győzelem újraegyesítette, és ezzel a kortárs nyugati kultúra befolyása ismét meghatározó erő lett.

A kulturális és technológiai változás gyorsasága és mértéke azóta is messze nagyobb, mint a város történetében valaha. Kérdés ma is, milyen értékek és eszmények érkeznek Nyugatról a Szent Városba. Itt minden eddigi példánál jobban látszott, hogy egy, a jelenkori urbánus betegségektől még viszonylag érintetlen, pretechnológiai állapotok közt élő város – amelynek köveit még nem szállították el valamelyik nagy nyugati múzeumba –, amelyet egészen más elvek szerint építettek, mint a nyugati nagyvárosokat, meg fog ütközni a modern építészet morális és stíluscsödjével, a mai várostervezés öngyilkos ösztönzéseivel, a népsűrűség járványszerű nyomásával.

Választási lehetőség adódott, hogy az Új Jeruzsálem vajon Ézsaiás próféta avagy báró Haussmann elvei szerint épüljön újjá. Az utóbbi egy manipulált város, amely politikai és gazdasági célokat szolgál, az előbbi emberi értékek megerősítésére törekszik, és spirituális valóságot ígér. Készült 1968-ban egy általános rendezési terv Jeruzsálem teljes területére, amely gigantikus autópálya-csomópontok és toronyházak egységes formalizmusával leginkább Le Corbusier Cité Radieuse-tervére emlékeztetett, és fölöttébb pénzszagú volt.

Lewis Mumford, a híres városteoretikus ekkoriban levelet írt a város vezetőihez: „Jeruzsálem mint szent város különle-

ges hely, nemcsak koránál fogva, de azért is, mert az idők során három világvallás spirituális központjává lett. Így bizonyos kozmikus távlatokat és emberi értékeket hordoz. Tehát mindenkit érint a sorsa, aki részt vesz az emberiség kalandjában. Egyetlen más szent város, még Mekka, Róma, Benares vagy Konstantinápoly sem rendelkezik ilyen státussal. A jelent megosztó ellentétekkel együtt is világosan látszik ősi szerkezete és egyedülálló topográfiája, talaja, antik falai, történelmi helyei, amelyek az egység potenciális forrásaivá teszik e várost. Úgy érzem, hogy Jeruzsálemben nem pusztán Izrael sorsa, de a világ eljövendő békéje forog kockán. Ez a lehetőség olyan pillanat, amelyet a fizikus Clark Maxwell így írt le: »Egy jelentéktelen erő kedvező pillanatban hatalmas változást eredményezhet, olyat, amely egyébként meghaladja az emberi lehetőségeket.« Ezek a pillanatok ritkán jönnek el, és még ritkábban használjuk ki őket. Behunyni a szemünket e stratégiai pillanatban – attól félve, hogy egyesek a döntésekben természetesen előnyökhöz jutnak – a judaizmus legmélyebb törekvéseinek elárulása lenne, olyan, amitől Ézsaiás régtől fogva óv.”

Teddy Kollek polgármester és hívei nem fogadták el a rendezési terv brutális sztereotípiáit. Elhatározták, hogy a humán értékek megőrzése lesz a városfejlesztés fő elve. Létrehozták a Kelet-Jeruzsálemi Fejlesztő Társaságot, amely 12 beruházási körzetre osztotta és nemzeti parkká minősítette az Óvárost és környékét. A társaság egyik vezetője a magyar származású Jichak Jacobi, az egyik történelmi negyed rekonstrukciójának vezető építész pedig a temesvári születésű Kertész Gábor. Az ő ebben kifejtett tevékenységéről kérdezem saját irodájában, amely éppen itt, a Jemin Mose területén fekszik:

– Hogyan került sor ennek az éppen százéves lakónegyednek a rekonstrukciójára?

– A Jemin Mose esete jól illusztrálja a város vezetőinek törekvését arra, hogy befolyásolják a lakosság összetételét, így legalább részben ezek költségén folyhatnak az építkezések. A Jemin Mose az egyik legrégebbi zsidó település a falakon kívül. Pont szemben fekszik az Óváros zsidó részének bástyáival, párhuzamos a Hinnom-völgygel. 1948 után a harcfront közvetlen közelébe került. Csaknem húsz éven át szolgált könnyű célpontul a jordán orvlövészeknek, ezért itt élni igen veszélyes volt. Emiatt inkább szegények és különc művészek laktak a negyedben. 1967 után a város vezetősége átlátta a Jemin Moséban rejlő páratlan rekonstrukciós lehetőséget: ha megfelelően felújítják, falusi bája és gyönyörű fekvése a gazdag, kulturált családok egész ra-

ját fogja idevonozani. Idővel a Jemin Mose nívós művésznegyeddé vált, jómódú, híres művészek kolóniájává. A városi hatóság büszkén mutogatja az idegeneknek mint jó példát arra, hogyan sikerült megőrizni Jeruzsálem örökségét.

A lakosság közreműködése és a negyed egységes elveken alapuló felújítása csak egyetlen módon történhetett a Jemin Mose államosításával. 1968-ban, a jeruzsálemi Óvárossal együtt került a negyed állami tulajdonba. A régi lakók szinte mind csupán lakásbérletők voltak. A város elővételi jogot biztosított nekik, ám a 140 családból csak egy tudta megvenni, a többiek – anyagi lehetőségek híján – elhagyták a festői utcácskákat, ahol majdnem húsz évig éltek mindennapos veszélynek kitéve. A negyed építési tervét az én irodám kapta, a szomszédos Miskanót Sa'ananimmal együtt. 1972-ben fejeztük be a rekonstrukciót. Arra törekedtünk, hogy a lehető legnagyobb mértékben hűek maradjunk az eredeti látványhoz és szerkezethez. Minden háztömbnek megtartottuk az egyik homlokzatát eredetiben, a területnöveléssel pedig új homlokzatot kaptak a másik oldalon. A lakások alapterületének növekedését a komfortosítás tette szükségessé.

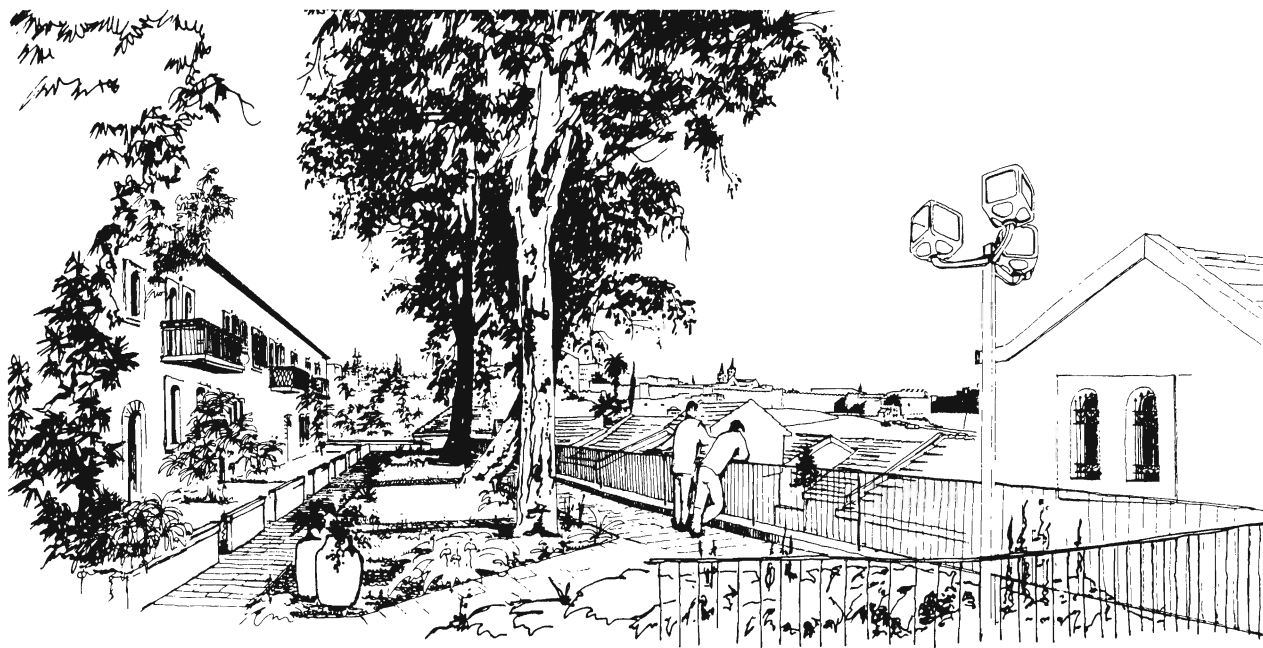
– Minden házat a te irodád tervezett?

– Magukat az épületeket – a városvezetőség döntése szerint – nem mi építettük, csak 1:100 arányú kész ter-

veket adtunk minden házvásárlónak. Ez a megszorítás a túlzott érdekeltséget igyekszik megakadályozni. A negyed lakói saját pénzükhöz fogadtak építész és kivitelezőt. Mi terveztük viszont a köztereket, és nekünk kell szakmailag értékelni az egyes terveket: az építetők kötelesek megbeszélni velünk még a kisebb változtatásokat is. Az új házaknál meg kell tartani a régi ablakbeosztást, szerintem még a színek használatában is előírásokat kellene bevezetni.

– *Elegendőnek érzed-e a 100-as terv, illetve a közterületeken a korlátok, utcatáblák, lépcsők, virágedények, padok, lámpák egységes megtervezését ahhoz, hogy az eredeti történelmi hangulatot meg lehessen őrizni?*

– A már említett homlokzati megszorítások és a kő használata mellett előírtuk a tetők cserépfedését, és így csupán az utcabútorok megtervezésével is felidézhető a régi milió. Hiszen ezek azok az építészeti elemek, amelyek a leginkább szem előtt vannak. Ráadásul ezt a város finanszírozza, és ez a költség elenyésző az egész feladat viszonylatában. Tehát olyasmire koncentrálnunk a formáláskor, amire pénz is van és valóban hatásos. Igyekeztünk felhasználni az itt lévő eredeti anyagokat, utcakövet és lépcsőt, nem változtattuk meg az egykori terépvizonyokat sem. Ha összevetjük a régi és a mai fotókat, az utcakép szinte csak a dúsabb növényzetben különbözik a régitől. Nem engedték, hogy a negyedbe au-

JEMIN MOSE – AZ ÉPÍTÉSZ SZEMÉVEL

tóval behajtsanak, a parkolók a telepet körülvevő kerítésen túl vannak. A szűk utcákat éjszakánként lezárható kapuk védik. Most, amikor az egyik új tulajdonos uzodát épít háza pincéjében, csak úgy engedélyeztük az átalakítást, hogyha minden törmelékét és építési anyagot kézben hordanak ki és be.

- *Úgy látom, a történelmen és csenden kívül itt a legfőbb vonzóerő a lakók számára a sorházas beépítésből adódó autonómia és az a tény, hogy minden egy- vagy kétszintes lakáshoz saját, szépen gondozott kert is tartozik. Miben hasonlít és miben különbözik ettől a negyedtől a Miskenót Sa'ananim eredeti épülete, illetve rekonstrukciója?* - kérdezem miközben átsétálunk az utóbbi épülethez.

- A Jemin Mose és a Miskenót Sa'ananim egykori megépítése között csaknem harminc év telt el: az utóbbi alapkövét 1855-ben rakták le, a Jemin Mose 1892-től épült. A rekonstrukciók 4 év különbséggel készültek el, 1972-ben, illetve 1976-ban. Azonosság továbbá, hogy mindkét épületegyüttes az angol Sir Moses Montefiore kezdeményezésének eredménye, és hogy 1967 után a Kelet-Jeruzsálemi Fejlesztő Társaság ránk bízta a rekonstrukciót. Montefiore szefárd zsidó családból származott, üzletemberként sikeres karriert futott be a múlt században, és mikor visszavonult az üzlettől, gazdagságát és figyelmét a zsidók megsegítésére fordította. 1827-ben járt először Jeruzsálemben, majd hatszor tért még vissza ide. 1855-ben kezdte el ennek az épületnek az építkezését, amelyet izraelita kórháznak szánt. Az épület fölé szélmalmost emeltetett, mindezt a jeruzsálemi zsidók segítségének céljából. A fémmunkákat Angliából hozatta, Ramsgate városából, ahol élt. A karcú oszlopokban ma is olvasható a védjegy: „G. S. Culver fémmunkája Ramsgate-ből”. Az építkezés teljes összegét, 6000 font sterlinget, amerikai zsidó filantrópok

JEMIN MOSE. FOTÓ : KÖBÁNYAI JÁNOS

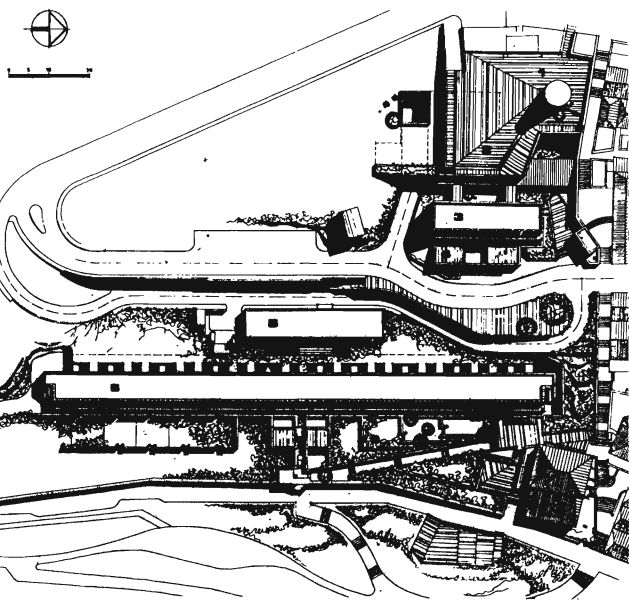
küldték, Montefiore közbenjárására. A Miskenót Sa'ananim (a neve héberül 'békés lakhelyet' jelent) sosem lett kórház, ahogyan Sir Moses szerette volna, de ma kivételes szépségű, vonzó lakóépület, hosszú, vasoszlopokkal tagolt folyosójával, amely a Cijón-hegyre néz. Az állam megalakulása után, egészen 1967-ig az épületen át húzódott az izraeli-jordán határ. Nagycsaládos menekültek költöztek ide, főként törökök, akik nem sokat törődtek a fejük felett állandósult hadiállapottal. A szép épület teljesen lepusztult.

- *Milyen új funkciót szánt a megrendelő a felújítandó Miskenót Sa'ananimnak?*

- 1973-tól a város hivatalos vendégházaként működik. 12 apartmant alakítottunk ki, csak ott van épület-rész, ahol eredetileg is volt. Ezt úgy sikerült megvalósítanunk, hogy kihasználtuk a régi raktárhelyiségek területét is.

- *Megvannak az eredeti tervek Angliában?*

- Sajnos nem sikerült megtalálnunk őket semmilyen

MISKENÓT SA'ANANIM FELÜLNÉZETI TERVE

levéltárban. De amit csak lehetett, itt is megtartottunk a régi épületből. Összeszedtük a megmaradt ablakokat is. A városfalon szemközt egy jordán bunker volt. Még az eredeti, kilótt köveket is beépítettük a homlokzatba. A fémoszlopok, a tetőszerkezet viszonylag épen megmaradt. Az ajtók fölött ma is héber betűk jelzik a szobaszámot. A fedett belső folyosótól üveggel védett patiók választják el a szobákat, ezek felülről kapnak világítást. Két-két szűk, apró lakás összevont terét több mint kétszeresére növeltük, minden helyet kihasználva. A fal magasságát megtoldottuk: feljebb húztuk, sőt háromlépcsőnyit alá is ástunk. Minden apartmanban három szoba, konyha, mellékhelyiségek, valamint egy galériakiképzésű dolgozószoba van. A ház illusztris vendéglisztát mondhat magáénak: jeruzsálemi tartózkodása idején itt szállt meg többek között Pablo Casals, Arthur Rubinstein, Simone de Beauvoir, Marc Chagall, Saul Bellow és Isaac Stern is.

- *A Miskénót Sa'ananim nemcsak a vendégházat fogadta be, ha jól tudom.*

- Valóban: az épület másik felében működik a Jeruzsálem Music Center, amelynek megvalósítását Isaac Stern kezdeményezte azzal a céllal, hogy jelentős külföldi zeneművészek által vezetett mesterkurzusoknak adjon otthont. A zeneközpont tervezése egy sor problémát vetett föl: a jó akusztikához egy 7 méter magas teremre volt szükség. A falak azonban nem emelkedhetnek ki túlságosan az alacsony házak sorából, mert tönkretennék az egész negyed látványát. A légtérfogatot tehát lefelé növeltük, a földbe rejtettük az épület valódi magasságát. Avram Meltzer, a kitűnő akusztikai szakember segítette munkánkat. A terem elforgatható akusztikai falakkal van ellátva. Olyan stúdióberendezés is épült hozzá, amely alkalmassá teszi önálló lemezfelvételek készítésére is. Az 1976-os megnyitó óta folynak a mesterkurzusok, most éppen Giuseppe di Stefano órájáról szűrődnek ki dallamok a folyosóra... A zene-centrum programját is Isaac Stern alakította ki.

- *Miért nem ilyen, az eredetit megőrizni kívánó elvek szerint építették föl az Óvárosban az új zsidó negyedet? Azt ugyanígy lehetett volna egységként kezelni, mivel 1948-ban az Óváros négy negyede közül egyedül a zsidóké volt teljesen lerombolva, sőt 1967-ben változatlan állapotban került vissza Izraelhez – vagyis romokban.*

- Ott más volt a helyzet: a negyedet felosztották több építész között, nem egyetlen tervek fogalmazta újra. A rekonstrukció a zsidó negyedben szerintem igen jól sikerült. De Jeruzsálemben a tervező nincs túl nehéz helyzetben, mivel – szerencsére – az angolok még 1919-ben rendeletet hoztak, hogy a város épületeit csak természetes kővel lehet burkolni. Általában ahol a követ a statikai előírások szerint, nem pedig attrakciószerűen használják, ez igen sikeres.

- *Tehát izraeli részről semmilyen kritika nem érte azt,*

hogy nem az eredeti formában építették újra, mint ahogy az az általad felújított Montefiore-féle részben történt?

- Nem. Az eredeti stílust úgy próbálták megőrizni, hogy közben az új izraeli építészeti stílus megtalálására is kísérleteket tettek.

- *Az arab negyed állagmegővésével is foglalkoztak?*

- Természetesen, de hát 1948-ban az arab, az örmény és az ortodox negyed nem állt romokban, itt csak az utakat, telefonvonalat hozták rendbe. Az idősödő arab lakosság a falakon belül nem is nagyon igényli a nagyobb építkezéseket. A Siloah völgyében és a többi környező arab faluban pedig a palesztin ellenállás akadályozta meg a Kelet-Jeruzsálemi Fejlesztő Társaság által tervezett rekonstrukciót. Az Óváros fiataljai jóval kijebbe, az elővárosokba költöznek.

- *Mi következik ebből?*

- Előregedik a falakon belül és az Óváros közvetlen közelében élő lakosság. A zsidóknál ez kicsit máshogy van, elsősorban a vallás miatt. Számukra nagyon fontos, hogy a Sírátófal közelében éljenek, sok lakás ablaka nyílik a Szent Fal felé. Néhány keresztény is azért él itt, hogy közel lehessen a Szent Sírhoz. Ám az Óvárosban kényelmetlen élni, nincs parkolási lehetőség, a turisták miatt olyan, mintha múzeumban élnének.

- *Volt-e sajtója annak, hogy – palesztin nyomásra – az ENSZ, azon belül az UNESCO tiltakozott az építkezések ellen?*

- Hogyne. Az arab államok erősködtek, hogy az új építkezések kárt okoznak az Óváros látványában.

- *Úgy tudom, meghiúsult az a pályázat is, melyet a felrobbantott óvárosi zsinagóga helyreállítására írtak ki, és amelyen Louis Kahn is részt vett. A zsinagóga végül mementóként romos maradt.*

- Így igaz. A negyed újjáépítésének szakmai megítélése egyébként nálunk mégis pozitív. Az egyetlen nyitott kérdés: mi lesz a Sírátófal előtti nagy térrel. Ezen több mint húsz éve gondolkodnak. Van olyan terv is, amely szerint nagy termeket kell építeni, hiszen vannak napok, hogy 15-20 000 ember gyűlik itt össze. A tér alatt még Heródes-kori emlékek vannak 4-5 méter mélységben. A Fal hangulata nem olyan, amelyet a város vezetői szeretnének. Az imádkozók nincsenek jól elkülönítve egymástól, az őket elválasztó korlát – az a bizonyos utcabútor – nem a helyhez illő. Ahogyan az újonnan elkészült, a teret a parkolótól elválasztó kapusorról is sajnos ugyanez mondható el. Pontosan ez az a részlet, amit utolsó befejezett munkámban, a Dormition templomának és benedek-rendi kolostorának rekonstrukciójában, úgy érzem, irodámnak sikerült megoldania.

– Milyen feladattal foglalkoztok most, te és tervezőtársaid?

– A Karmel-hegyen van egy szintén a múlt században alapított bortermelő kisváros, Zikron Jakov. Ez Rothschild báró pénzén épült az 1870-es években, moldvai bevándorlók közössége számára. Amiről eddig beszélünk, Jeruzsálem ősi történetével volt kapcsolatos. Ez a település azonban máig őrzi kelet-európai falusi jellegét. Az első olyan város, ahol izraeli építészetről lehet beszélni. Magyar szempontból érdekes, hogy a moldvai hosszú telkes, fésűs beépítés az alföldi faluszerkezetre, az épületek részletformái pedig a Kárpátok túlsó oldalán fekvő erdélyi építészetre hasonlítanak. Most ennek településrendezési tervén dolgozunk. Itt is az egyéni kezdeményezésre, építői szándéokra számítunk, és csak a közterületeket, utakat, a közkutat, a zsinagógát, Rothschild báró képviselőinek hivatali épületét, valamint a borüzemet szeretnénk állami költségen rendbehozni. Fontos izraeli vonatkozású tény, hogy eddig a helyi arab építészet különféle megújításával kísérleteztek az építészek. Ezekről az épületekről azonban kiderült, hogy klimatikusan nem működnek olyan jól, mint azt eddig hitték. Viszont a lakosság jelentős részének gyökerei és hagyományai Kelet-Európából erednek. Ahogyan az enyém is, Temesvárról.

Naim Araidi

PILLANTÁS JERUZSÁLEMRE

*Talán gyűjtsük össze
a jeruzsálemi hegyek
minden nagy követ.
Talán építsünk
egy új siratófalat
egy új mecsetet
egy új templomot
talán*

*felejsük el a múlt tévedéseit.
Talán
építsünk, végre,
egy új várost,
nem a jeruzsálemi hegyekben*

és nevezzük el Jeruzsálemnek.

1972. január 21.

KÁDÁR ANDRÁS ÁRIEL FORDÍTÁSA

JEMIN MOSE ÉS A MISKENÓT SA'ANANIM A XIX. SZÁZAD ELEJÉN

